

עדות דב בן יעקב (בולק). תל-אביב – גטו צ'נסטוחוב

מקור : ארכיון מורשת, A.1043

החברה פרדקה מזיא הקדימה בתיאורה הכולל את התפתחות המאורעות בגטו סוסנוביץ והסביבה. בקווים כלליים דומה ההתפתחות גם אצלנו בגטו צ'נסטוחוב. היינו בין הגיטאות המעטים שידענו על תהליכי הגירושים וחיסול הגיטאות באזורנו ובמקומות יותר מרוחקים. ידענו על אושוויץ, על הניסויים הראשונים בהמתה בגז, בחלמנו, על השמדת יהודי "חסל ורשה", על וילנה – פונאר. את הידיעות קיבלנו מחברינו השליחים מהתנועות השונות ומהפליטים שהגיעו אלינו מאזורים שונים. ביקרו אצלנו החברים יוסף קפלן, אריה וילנר, מרדכי אנילביץ', טוסיה אלטמן, פרומקה פולטניצקה, מארק פולמן וחוקה פולמן.

לא אחת שאלנו את עצמנו, בימי הגטו הקטן ואחרי המלחמה, כיצד זה קרה, שלמרות המידע שהיה בידינו, התחילה ההתעוררות וההתפכחות למעשים כל כך מאוחר? לכך מצויות כנראה כמה סיבות, והמרכזית ביניהן, העדר גיבוי ציבורי, חוסר התדברות פנימית בשל ריבוי מסגרות תנועתיות ומפלגתיות, והתנאים המיוחדים במבנהו של הגטו והשפעת היודנראט שגרס ש"אצלנו זה יהיה אחרת".

למחרת פרוץ המלחמה, כבשו הגרמנים את עירנו. הגטו הגדול הוקם באפריל 1941, במתן כניסה חופשית ומעבר דרך הגטו. התנאים האלה איפשרו מבקרים רבים מבחוץ. צ'נסטוחוב הייתה אחת מערי המסחר החשובות באזורנו. יהודים סחרו והרוויחו. דרך העיר הוברחו סחורות בקנה מידה גדול. בראשית הכיבוש הוקם היודנראט, בראשו עמד ליאון קופינסקי, דמות מוכרת בציבור בפעילותו העניפה בארגונים שונים, ציוני נאמן, דובר עברית ויושב ראש "תרבות". היודנראט שלט בכל תחומי החיים של הציבור היהודי. ניטרל התערבות גרמנית בחיי יום יום והצליח לשכנע שאת פקודותיהם של הגרמנים הם יבצעו על הצד הטוב ביותר.

את יחסנו ליודנראט קבענו בהתאם להתנהגותו בשלבי השונים לקיומו. התנועות, הארגונים והמפלגות המשיכו את פעולתם במחתרת. בלטו במיוחד הפעולות של הארגונים במתן עזרה סוציאלית לנזקקים ולפליטים, בשירותי בריאות, בהקמת בתי ספר נוספים לאלה שקיים היודנראט, בפעולות בתחום התרבות והבידור. התנועות החלוציות אף הגבירו את פעולותיהן. מתוך ביקורי השליחים בלטו ביקוריו של יוסף קפלן, שהקן של השומר הצעיר נעזר הרבה בהדרכתו. לא אחת ניסינו להזהיר את יוסף על נטיות האוכלוסיה הפולנית האנטישמית והעוינת, שבלטו במסירת יהודים לידי הגרמנים. יוסף בלט בקלסתר פניו השמי המובהק, חרדנו לגורלו, אך הוא המשיך בביקוריו.

למרות הגזירות המרובות, משלוחי עובדים למחנות עבודה "וורעשין" ו"צעשאנוב", שהיו ידועים כמחנות עבודה לשמצה, מאסרים פוליטיים והגלייתם לאושוויץ, היה המצב בגטו רגוע יחסית.

קיימנו שלוש פגישות עם נשיאות היודנראט, בנסיון לשתפם על חומרת מצב היהודים בגיטאות השונים.

במארס 1942 יזם יוסף קפלן את הפגישה הראשונה, הביא לפנייהם פרטים על השמדת "יהודי ורשה", והמתה בגז ב"חלמנו". אנשי היודנראט נדהמו. הם החליטו לשגר משלחת לדוקטור וונדלר, הקומיסר הגרמני. דוקטור וונדלר ענה להם שזאת היא תעמולת זוועה של אויבי גרמניה, ואם אפילו יש בידיעות האלה שמץ של אמת, הרי כאן זה לא יקרה – כאן אני נמצא – אתה הרי יודעים שבעירנו העניינים מתנהלים אחרת.

יותר מאוחר קיימנו פגישה שניה עם היודנראט. רבקה גלנץ, מרכזת קבוצת ההכשרה של "דרור", שהגיעה לא מזמן לעירנו, הצליחה לקשור קשרים אמינים עם המוסדות והציבור הרחב, הסבירה בהרחבה את המידע בנוסף על חיסול הגיטאות. אנשי היודנראט התרשמו מדבריה, בודעם שהידיעות מבוססות על מקורות חברינו המבקרים אצלנו. קופינסקי יושב הראש אמר בתשובתו: התרשמנו עמוקות מהידיעות שמסרתם לנו, אבל אני חייב למסור לכם, שרק בימים האחרונים ביקר אצלנו דוקטור וונדלר. גם הוא יודע על משלוחים וחיסול גיטאות, הוא הבטיח לנו שאצלנו זה לא יקרה, לוונדלר השפעה גדולה אצל המוסדות העליונים, כולל ס.ס., הגרמנים החליטו להקים ריכוזי עבודה חיוניים, "שופ"ים, דוגמת ורשה. יקבלו הזמנות עבור הצבא הגרמני – ואין מה לחשוש.

את קופינסקי הכרתי אישית, הוא פנה אלי באומרו, אני מזהיר אתכם בהסקת מסקנות פזיזות. אתם צעירים מדי, אתם מסכנים את הגטו. _____ יציאה מהגטו, על לוחות אזהרה, כתוב בשלוש שפות, פולנית, יידיש ועברית, תראו לי עוד גטו אחד שבפרסום הרשמי מפרסמים גם בעברית. הוא אף ביקש מאיתנו להרגיע את חברינו, באמונה שאצלנו זה לא יקרה.

הפגישה השלישית התקיימה ביוזמתם של נתן עק וישראל גלר באוגוסט 1942. הם סיפרו לאנשי היודנראט על בריחתם ועל הקורות בגטו ורשה. הם הופתעו מהאווירה הנינוחה והשאננות אצלנו. תשובת אנשי היודנראט הייתה: אל בהלה, יש להניח שאצלנו זה לא יקרה.

ההתפכחות החלה אצלנו במארס 1942, לאחר ביקורו של יוסף קפלן, ואיתו הידיעה על השמדת יהודי "חבל ורשה" ונסיון ההשמדה בגז בחלמנו. התחלנו להבין משמעות הידיעות. יותר מאוחר שמענו מפי יוסף ואריה וילנר על וילנה ופונאר. נוסף התקבל מכתב מיוסף קפלן לחברי ההכשרה: "אל תאמינו עוד לגרמנים! כל סיפוריהם והבטחותיהם הם להשלות אותנו ולהשמידנו!"

פנינו מספר פעמים לחברינו במפלגות וארגונים שונים, סיפרנו את הידוע לנו, והתגובות היו שונות. תחילה מסרו הקומוניסטים שידוע להם על משלוחים לאושוויץ, אבל עדיין לא על מחנות השמדה. בשלב מסוים הם החליטו על הקמת קרן לגיוס כספים לרכישת נשק ופעלו במשותף עם חבריהם בצד הפולני. החברים מ"בונד" היו פעילים ובמיוחד בטיפוח בתי ספר ליידיש, קרוב לחיסול הגטו שמענו על חוגים לרכישת נשק, אבל דאבוננו לא הגענו למצב שנוכל לשבת ביחד לבירור מקיף, ולהסיק מסקנות משותפות.

בהתחלת ספטמבר 1942 החליטו חברינו משתי קבוצות ההכשרה ומספר בוגרי השומר הצעיר וגורדוניה על אי-אלו פעולות של התגוננות. להכין פחיות נפט, לגרום לשריפות מרובות, לרכוש נשק להגנה עצמית לקראת אקציות אפשריות.

לרוע מזלנו, ב-22 לספטמבר הקדימו אותנו האקציות. שרשרת קומנדו ס.ס. אוקראינים ומשטרה פולנית הקיפו וסגרו את הגטו. חמישה שבועות היה הגטו סגור והוכרז עוצר כללי. כתוצאה מהאקציות והסלקציות נשלחו לטרבלינקה כארבעים ואחד אלף יהודים ולמעלה מששת אלפים הועברו ורוכזו בגטו הקטן.

במשך האקציות לא הצלחנו ליצור קשר בינינו, החברים משתי קבוצות ההכשרה וחברינו שהיו בסוד הדברים גרו בנפרד, וכמה אף נשלחו לטרבלינקה, ודבר לא מומש מהתכניות שלנו.

בגטו הקטן נדחקו כששת אלפים יהודים לשישה-שבעה רחובות צרים מוקפים גדרי תיל. שרידי תנועות הנוער החלוציות, וחברינו מקבוצות ההכשרה, רוכזו בבית אחד, שלימים נקרא "הקיבוץ גארנצארסקה 71". נבחרה מזכירות משותפת, וקיימנו חיי קולקטיב. קיימנו בירורים על הדרך לעתיד והיה ברור שעלינו ללמוד משגיאות העבר. מהיודנראט הועברו אלינו רמזים ואזהרה שלא ננסה להתסיס את הגטו וכן הפיצו שמועות ודיעות ממקורות כביכול מוסמכים, שכעת הענין הסתיים, אלה שנשלחו נשלחו, והיתר יישארו בגטו ויצאו לעבודה.

בדצמבר 1942 הגיע אלינו אריה וילנר (יורק) בשליחות הארגון היהודי הלוחם בוורשה. אריה סיפר על המאורעות בוורשה ועל נסיונות הקמת ארגוני לוחמים במקומות שונים. קיימנו אסיפת הקיבוץ והתפתח ויכוח ער על דרכי הפעולה של האגון הלוחם, האם להיאבק בגטו? ללכת לפרטיזנים? לחפש דרכי הצלה? סוכם להקים ארגון יהודי לוחם למאבק בגטו. החברים שירצו לחפש דרכי הצלה", התנועה תעזור להם בהשגת ניירות מזוייפים וכו'.

כמו כן התארגנה קבוצת צעירים בעלי השקפות שמאליות, שהייתה ידועה בכינויה קבוצת 66 על שם בית מגוריה. איתם שיתפנו פעולה מלא. נפגשנו עם חברים מהמפלגה הקומוניסטית, קבוצת 66, בונד, הנוער הציוני ואחרים, ובהשפעתו של אריה וילנר הוחלט להקים ארגון יהודי לוחם מאוחד, ונבחר מטה פעולה.

ימים ולילות תמימים קיימנו בירורים נוקבים על מהות דרכנו המשותפת. התברר שקיימים ניגודים רציניים בינינו. הקומוניסטים היו בדיעה להעביר את המאבק נגד הגרמנים מחוץ לגטו, בעד שיתוף פעולה עם תנועות פרוגרסיביות פולנות, באשר המאבק צריך להיות משותף עם כל תושבי העיר. חברינו מהקיבוץ וקבוצת 66 היו בדיעה שעלנו להתכונן למאבק מזוין בפנים הגטו. המאבק צריך לשאת אופי יהודי, שיש לרכוש גם את הלא מאורגנים ולשתפם במאבק המשותף. עלינו להכריז "לא הולכים יותר לאקציות, בחיים לא יוציאו אותנו מהגטו". ידענו שלא ננצח במאבק, אך לפחות נטריד את הגרמנים ונאלצם לשלם עבור החיים שלנו. עלינו להיאבק כיהודים. המאבק אינו פוליטי, אלא הגנה על כבודנו וחיינו, וכל עוד שישנם יהודים בגטו – אין עוזבים אותו.

בסיכום הוחלט: התנגדות מזוינת בתוך הגטו, המאבק למען כל יהודי הגטו, וגם לבדוק אפשרות ארגון קבוצה פרטיזנית ביערות סמוך לעירנו שתפקידה מתן אפשרות קליטת חברים לאחר הלחימה בגטו ובסביבה, ולהמשיך בפעולות פרטיזניות.

הארגון הצליח בכמה פעולות כספיות, נרכש האקדח הראשון, נשלחו שני חברים לוורשה ליצירת קשרים עם המרכז. אורגנו חמישיות והתחיל אימון בנשק.

אבל בראשית צעדינו הופתענו. ב-4 בינואר 1943 יצאו רוב החברים מהגטו למקומות עבודתם, אנשי ס.ס. הקיפו את הגטו והכריזו על אקציה. לאנשי היודנראט הסבירו שכוונתם לשלוח מן הגטו רק את אלה שאינם עובדים. לכמה מחברינו שנשארו בגטו לא הייתה ברירה, ויצאו למקום הריכוז. כשהובררו להם שזאת היא סלקציה, פרץ חברנו פישלביץ מהשורות, הוציא אקדחו (האקדח היחיד שהיה ברשותנו), כיוונו לעבר לויטננט ראהן, מפקד האקציה, ולרוע מזלו האקדח לא פעל, אך פישלביץ לא איבד את קור רוחו. הוא התנפל על ראהן, הפילו ארצה תוך מאבק. אחריו פרץ מהשורה איזיו פינר עם סכין, התנפל על לויטננט סאנפארט, קרע את בגדיו והחל להיאבק עמו. לרגע קט לא הבינו הגרמנים את המתרחש, אך הם התאוששו מיד, ואז נשמעה צעקה פרועה "אש", פישלביץ ופינר נפלו מתבוססים בדמם.

בתגובה להתנפלותם של חברינו, הוציאו הגרמנים מהשורות עשרים ושבעה יהודים, העמידום לקיר והרגום במקום ברירות. לאחר מכן המשיכו בסלקציה. על המשטרה היהודית הוטל להביא אותם לקבורה בגטו.

כאשר חזרו הפועלים ממקום עבודתם, קלטו שמועות על הנעשה, על "מרד בגטו", על גרמנים הרוגים. למאורע היה הד גדול, הייתה תסיסה והתמרמרות גדולה. המשטרה גייסה עובדים לחפירת קבר משותף. חברינו התנדבו ראשונים לעבודה. וכאן נחלנו אכזבה מרה מתגובת הציבור. התחילו רינונים קולניים – שחברינו אשמים בכך שנהרגו אנשים חפים מפשע, אשמים שיזמו פרובוקציה נגד הגרמנים. כבר בראשית דרכנו הקיבוץ היווה מרכז פעולותינו, וחברינו זוהו כאנשי הקיבוץ. עתה קבעו: הקיבוץ אשם. הגרזנים והאתים במקום חפירת הקבר עוד מעט והופנו אלינו. החלטנו לעזוב את המקום, בכדי למנוע התנגשויות בין יהודים. חלק מהחוזרים מהקבורה ניפצו שמשות ביתנו. אכן, עברו עלינו ימים קשים. ביטויי שנאה ועוינות הופנו כלפינו. החלטנו שחרף הקשיים, עלינו להתגבר ולהמשיך בדרכנו, נבחנו דרכי פעולה לעתיד. הורחב מטה הפעולה. הגענו למסקנה שנוכח המצב המיוחד, עלינו להפסיק ברכישת האקדחים, אלא לייצא חומר נפץ בכוחות עצמיים.

הצלחנו להתגבר על קשיים כבירים, ובכוחות עצמנו הוכן הרימון הראשון. לאחר הצלחת הניסוי מחוץ לגטו, התחיל שלב חדש בפעולותינו. נחפר בונקר מרכזי, וכמה מעברים תת-קרקעיים עם פתח יציאה מעבר לגטו, וכאמור – התכנית הסודית התבססה על הגנת הגטו. הוקמו שתי יחידות מרכזיות להתקפה והגנה, אורגנו קבוצות מודיעין, שתפקידן היה להיוודע על תכניות הגרמנים לחיסול הגטו, לגלות בוגדים מבפנים ובחוץ וכו'.

הגענו ליצירת למעלה ממאה רימונים, וכן בקבוקי מולוטוב, לפי התרשים שקיבלנו מחברינו בוורשה על ידי רבקה גלנץ באחד הביקורים בבירה. נשלחו שני חברים ליערות קוניצפול, להכין אפשרות קליטת חברים לאחר הלחימה בגטו ללחימה פרטיזנית. אכן, הארגון הגיע להישגים מרשימים.

קבוצות מודיעין הודיעו שהגרמנים יודעים על קיומו של הארגון הלוחם, וכדי לחסלו החדירו לגטו מלשינים וכמה מהם אף הוצאו להורג.

נודע שהגרמנים עומדים לפני פעולות חיסול של הגטו, מטה הארגון הכריז ביום 25 ביוני 1943 על מצב הכן וגיוס הלוחמים. באותו יום הגיע שליח מוורשה, מארק פולמן, ובבונקר הראשי נערך מיפקד כללי. מארק סיפר על המרד בוורשה ועל חיסולו, והדגיש שהמאבק לא תם. המשמרות הודיעו שלעת עתה לא ניכר כל שינוי באווירה, שהמצב בגטו כרגיל ואין ריכוזים מיוחדים של 0.00. מיפקדת הארגון החליטה על ביטול הגיוס ועל מצב הכן, והנשק הוחזר לבונקר המרכזי, בתוכו נשאר מפקד הארגון והלוחמים התפזרו כל אחד לביתו. באותה שעה נשמעו יריות בגטו. חלק מהלוחמים רצו בכיוון הבונקר ונלכדו במלכודת היריות. בכוח רב הקיפו הגרמנים את הגטו ואת הבונקר המרכזי, נכנסו לתוך הבונקר. לרוע המזל, מפקד הארגון, מויטק, שכב עם חום גבוה. הרגו אותו והוציאו את הנשק. לפנות ערב התייעצו הלוחמים עם מארק פולמן והוחלט לנצל את המעברים התת-קרקעיים ולהוציא קבוצות החוצה. רק מועטים הצליחו להגיע ליערות. רובם נהרגו בדרכם למטרה. רבקה גלנץ ומארק ניסו לצאת מאחד המעברים, נתגלו על ידי הגרמנים ובמעט הנשק שהיה ברשותם לחמו באומץ. רבקה גלנץ נהרגה לאחר שלחמה עד הכדור האחרון ואילו מארק זרק רימון והצליח להימלט תוך כדי המהומה שנוצרה במקום. בקרב זה נהרג גרמני אחד וכמה מהם נפצעו.

שרידי הלוחמים המשיכו את מאבקם ביערות ובתאי מחתרת במחנות עבודה. כך פעל, ובתנאים האלה חוסל הארגון הלוחם בעירנו. לא עמדו לנו הרצון העז, ההליכה נגד הזרם בחוץ ובפנים. כמובן, שלאחר המעשה אפשר להצביע על שגיאות שנעשו, אבל בלהט העשייה והאפשרויות המוגבלות, קשה היה כנראה לחשב את כל המהלכים, וכאלה היו התוצאות.